

Н.М.Дзялендзік,
*аспірант кафедры
сацыялогіі і культуразнаўства*

ІНКУЛЬТУРАЦЫЯ АСОБЫ Ў САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ ГРАМАДСТВА

Тое, як мы ўспрымаем свет і што мы ў ім робім, адлюстроўвае характар нашых узаемаадносін з усім, што нас акружае. Грамадства — ёсць структурна аформленая сістэма ўзаемадзеянняў паміж людзьмі.

Сацыяльная структура адносіцца да аформленай сістэмы ўзаемадзеяння асобных частак грамадства ў межах адзінага цэлага. Калі звярнуць увагу на будову грамадстваў, то можна адзначыць, што групы з падобнымі стратэгіямі выжывання звычайна маюць і падобныя сацыяльныя структуры. Мясцовыя ўмовы (даступнасць рэсурсаў, клімат) і гістарычныя абставіны таксама ўплываюць на ступень іх падабенства. Ва ўсіх дробных грамадствах існуе спецыфічны спосаб арганізацыі людзей у сацыяльныя адзінкі, спосаб, які адрознівае іх ад буйных грамадстваў. Дробныя грамадствы выяўляюць высокую ступень унутранай згуртаванасці. Апошнія тлумачыцца тым, што людзі там узаемадзейнічаюць пераважна ў форме асабістых кантактаў, што з'яўляецца следствам абмежаванасці падзелу працы. Усе ведаюць усіх, кожны робіць у асноўным тое ж, што і астатнія, і мае такі ж, як і ва ўсіх, жыццёвы вопыт. У дапаўненне да гэтай гамагеннасці сярод людзей існуе значнае падабенства і адзінак сацыяльнай арганізацыі. І, наадварот, калі грамадства расце, яно страчвае сваю гамагенную прыроду, і яго структура пачынае разгаліноўвацца за кошт спецыялізаваных адзінак.

Разгляд адзінак грамадства можна пачаць з асобы. Асоба — гэта будаўнічая цаглінка грамадства, паколькі кожнае грамадства ў пэўнай ступені з'яўляецца прадуктам дзейнасці яго членаў. Але апошнія не дзейнічаюць наасобку. Таму больш правільным будзе разглядаць грамадства як

выяўленне калектыўных паводзін яго членаў. Гэтыя калектыўныя паводзіны ў значнай ступені вызначаюцца пэўнымі ўзорамі і абумоўлены сацыяльнымі варункамі, якія ствараюцца людзьмі і на людзей уплываюць. Паколькі грамадства (у гэтым аспекце) — досыць абстрактнае паняцце, то ўстойлівасць яго залежыць ад паўтаральнасці людскіх учынкаў. Грамадства ўвесь час быццам ўзнаўляецца.

Грамадства — гэта вынік рашэння людзей наконт таго, з кім, калі і як яны будуць узаемадзейнічаць. На такія дамовы ўплывае цэлы шэраг фактараў, частка з якіх можа грунтавацца на існуючых грамадскіх мадэлях паводзін. Адным з такіх фактараў з'яўляецца індывідуальнае ўспрыманне: як чалавек разглядае сваё асяроддзе і тую сітуацыю, у межах якой ён мусіць дзейнічаць, як ацэньвае магчымыя варыянты паводзін. Другі фактар — гэта гістарычны прэцэдэнт, паколькі на тое, што робіць чалавек, амаль заўсёды ўплываюць звычаі і традыцыі мінулага. Важнасць, якую людзі надаюць гэтай пераемнасці, залежыць ад ацэнкі імі папярэдняга вопыту, яго адпаведнасці сучасным умовам і ад пастаянства іх кантактаў і фізічнага асяроддзя. Трэці фактар — гэта індывідуальныя або групавыя мэты. Мы ўзаемадзейнічаем з іншымі для таго, каб дасягнуць якой-небудзь мэты. Мяняюцца нашы асабістыя ці групавыя мэты, мяняюцца і ўзоры нашых грамадскіх паводзін.

Калі мы разглядаем мадэлі ў кантэксце грамадства, то прыходзім да паняцця сацыяльных адносін. Узаемаадносінны паміж жанчынай і яе дачкой — гэта адносінны маці і дачкі, і яны пэўным чынам урэгуляваны ў тым ці іншым грамадстве. Аднак замест таго, каб разглядаць адносінны канкрэтнай маці са сваёй дачкой, мы павінны адзначыць існаванне мноства відаў адносін паміж мацяркамі і дочкамі, якія залежаць ад самых розных характарыстык дзвюх асоб і ладу іх жыцця. Адносіны маці і яе дачкі-дашкольніцы будуць мяняцца з ростам і сталеннем апошняй. Ступень варыятыўнасці залежыць ад памераў грамадства, але ў любым выпадку яна будзе мець месца.

У сувязі з паняццем «сацыяльныя адносіны» ўзнікаюць два галоўныя пытанні: «Паміж кім яны ўзнікаюць?» і «Чаго яны датычаць?» Адказы на гэтыя пытанні часта фармулююцца ў тэрмінах статусу і ролі. Статус, ці сацыяльнае становішча, абазначае, кім з'яўляюцца людзі адносна адзін аднаго. Скажам, існуюць статусы настаўніка і студэнта. Сацыёлагі адрозніваюць прадвызначаны і набыты статусы. Прадвызначаны статус чалавек звычайна атрымлівае ад нараджэння. Набыты статус дасягаецца праз індывідуальную дзейнасць і на падставе асабістага выбару. У нашым грамадстве чалавек становіцца настаўнікам у выніку самастойна прынятага рашэння, паспяховага заканчэння навучальнага курса і ў рэшце рэшт — удалага працаўладкавання.

Паводзіны, якіх грамадства ад нас чакае ў дадзенай сістэме адносін, — гэта наша роля — кола дзеянняў, што атрымліваюць у канкрэтным кантэксце пэўныя мэты і функцыі. Яе, аднак, нельга зразумець па-за межамі грамадства. Канкрэтную манеру паводзін вызначаюць гістарычныя традыцыі і іх становішча на дадзены момант. Сваецкія сувязі пры гэтым — таксама фактар немалаважны. Але мадэлі паводзін, як і патрабаванні да іх, могуць мяняцца. Звычайная асоба мае некалькі статусаў і выконвае шэраг роляў, кожная з якіх можа ўплываць на астатнія.

Важным фактарам у вызначэнні статусу і ролі з'яўляюцца маштабы грамадства. У дробных, з параўнальна невялікай спецыялізаванасцю, грамадствах выбар вызначаных і даступных для асобы статусу і ролі куды больш абмежаваны, чым у буйных. Больш таго, статусы і ролі могуць спалучацца і ўтвараць новыя статусна-ролевыя варыянты.

Заснаваныя на агульных прынцыпах сферы жыццядзейнасці з той ці іншай ступенню ўпарадкаванасці называюцца інстытутамі. Існуе шмат прынцыпаў, паводле якіх могуць быць арганізаваны інстытуты. Адны інстытуты займаюцца пытаннямі эканомікі і маёмасці — спосабамі вытворчасці і размеркавання тавараў. Сярод гэтых

інстытутаў такія, як сельская гаспадарка, банкі і рынак. Ёсць інстытуты, што забяспечваюць грамадскі кантроль праз палітыку і права. Пад гэтую катэгорыю падпадаюць урады, суды і паліцыя. Трэцюю катэгорыю складаюць інстытуты, якія займаюцца сферай духоўнага — культурай, навукай і рэлігіяй. Да чацвёртай катэгорыі належыць такі інстытут, як сям'я, заснаваны на кроўным сваяцтве — адносінах спадкаемства і шлюбу.

У любым інстытуце могуць быць рэалізаваны некалькі арганізацыйных прынцыпаў.

Працэс стварэння ўпарадкаваных мадэляў называецца інстытуцыялізацыяй, або стандартызацыяй мадэляў сумеснай дзейнасці. Калі, напрыклад, прарок ці рэлігійны дзеяч здолее пераканаць людзей у адпаведнасці са сваім вучэннем, то можна сказаць, што гэтае рэлігійнае вучэнне і сфарміраваная на яго аснове грамадская група прайшлі інстытуцыялізацыю.

Нягледзячы на існаванне сацыяльна абумоўленых адносін, жыццё людзей не можа быць цалкам змадэлявана і зведзена да стандарта. Асоба ніколі не выконвае пасіўна сваю сацыяльную ролю. Людзі звычайна дзейнічаюць творча, і гэтая іх творчасць часткова выяўляецца ў выкарыстанні сацыяльнага асяроддзя. Каб лепш зразумець, як людзі ўзаемадзейнічаюць з грамадскім акружэннем, можна звяртацца да сацыяльных сетак, ці сістэмы грамадскіх сувязей, у межах якой мы дзейнічаем.

Спрабуючы знайсці новую працу або адшукаць сабе пару, мы ўвесь час актывізуем патэнцыяльныя сувязі асабістай сацыяльнай сеткі. Аналіз гэтага вымярэння грамадскага жыцця — міжасобасных сувязей — з'яўляецца істотным аспектам даследаванняў інстытуцыялізаваных адносін. Ён дазваляе падняцца над узроўнем фармальных структур — бюракратыі, сваяцкіх груп — і больш падрабязна разгледзець, як функцыянуюць такія інстытуты.

Мадэлі фарміравання грамадскіх сетак розныя. Напрыклад, сувязі, якія ўтвараюцца ў вясковых асяроддзях, бываюць складанымі (multiplex).

У буйных грамадствах чалавечыя сувязі таксама досыць складаныя, але асабістыя сеткі часцей прадугледжваюць аднамерныя сувязі, напрыклад “адміністратар — служачы”. Такія сувязі мы называем простымі (simplex). Простыя сувязі маюць месца таксама і ў малых грамадствах, але там існуе тэндэнцыя да іх умацавання з дапамогай крытэрыяў.

Звычайна мы ўжываем тэрмін «група» ў шырокім сэнсе, але антрапалагі больш асцярожныя ў выкарыстанні гэтага тэрміна. Калі яны гавораць пра групу, то, як правіла, маюць на ўвазе тое, што лепш было б назваць карпаратыўнай групай. Карпаратыўная група ў ідэале — пастаяннае ўтварэнне; яе члены набіраюцца на аснове агульнапрызнаных прынцыпаў, маюць агульныя інтарэсы, прызнаюць нормы і законы, якія замацоўваюць іх правы і абавязкі ў адносінах адзін да аднаго, да іх маёмасці або інтарэсаў. Напрыклад, прафесійны саюз — карпаратыўная група, але яна збірае людзей дзеля спецыфічных задач, згодна з іх прафесійнай прыналежнасцю і пры ўмове выканання пэўных нормаў паводзін.

Прадвызначаная група — тая, да якой чалавек належыць ад нараджэння, тут выбару быць не можа. Аб’яднанне людзей з рознымі мэтамі на аснове прадпісаных правіл з’яўляецца галоўным прынцыпам фарміравання груп у дробных грамадствах. З ростам грамадства групы становяцца больш адвольнымі і спецыялізаванымі. Самыя распаўсюджаныя з ліку прадвызначаных шматмэтавых групавак заснаваны на прынцыпах узросту, полу і сваяцтва.

Сацыяльныя паводзіны ў найбольшай ступені залежаць ад такога фактару, як узрост. Ва ўсіх грамадствах існуе шэраг агульнапрызнаных і заснаваных на ўзросце катэгорый — узроставых перыядаў. Большасць грамадстваў падзяляе сваіх жыхароў на катэгорыі згодна з іх узростам — юнацтвам, сталасцю і старасцю. Шмат дзе ўзроставыя катэгорыі ўдасканалены, і кожная з іх абумоўлівае пэўныя формы паводзін асобы, яе “павіннасць”. Дзеля адбыцця

гэтай “павіннасці” прадугледжаны спецыяльныя правы і прывілеі, аднак не абавязкова, каб асобы аднаго ўзросту ўтваралі карпаратыўную групу.

Разам з узроставым існуе падзел людзей паводле полу. Прыкладам груп, сфарміраваных паводле палавой прыметы, могуць быць Ліга жанчын-выбаршчыц, хлопчыкі-скаўты, брацтвы і жаночыя клубы), членства ў іх звычайна добраахвотнае, і служаць яны пэўным спецыялізаваным мэтам. За апошнія дзесяцігоддзі ўзнікла мноства спецыялізаваных і добраахвотных груп, што займаюцца такімі праблемамі, як палітычная няроўнасць жанчын, іх празмерная працоўная нагрузка, становішча мацярок-адзіночак, неаднолькавыя правы мужчын і жанчын пры найме на працу і інш.

Структура і значэнне аднаполых груп могуць быць вельмі рознымі нават у межах дробных грамадстваў. Інтэграцыя ў больш развітыя грамадствы зменшыла ролю аднаполых груп.

Сацыяльна-мэтавыя групы, членства ў якіх не вызначаецца прадпісаннем, — найбольш характэрная рыса жыцця ў буйных грамадствах. У дробных жа, дзе членства ў большасці груп прадвызначана, такія добраахвотныя саюзы сустракаюцца не часта, тым не менш некаторыя іх тыпы ёсць і там.

Добраахвотныя групоўкі ў буйных грамадствах сталі вынікам двух працэсаў — урбанізацыі і індустрыялізацыі. Расслаенне, адчужанасць і адасобленасць у сучасных развітых грамадствах вымушаюць згуртоўвацца людзей адпаведна іх інтарэсам.

Сучасныя гарадскія мігранты звычайна ўтвараюць саюзы на рэгіянальнай, этнічнай, рэлігійнай ці прафесійнай аснове. Гэтыя саюзы садзейнічаюць занятасці і грамадскаму ўладкаванню іх членаў. Але роля такіх саюзаў можа быць рознай.

Безумоўна, добраахвотныя ўтварэнні не абавязкова павінны непасрэдна ўздзейнічаць на штодзённае жыццё сваіх сяброў. Гэта лёгка прасачыць на прыкладзе з рабочымі

прафсаюзамі, што з'явіліся ў сувязі з новымі ўмовамі працы ў індустрыяльных грамадствах. На жыццё працоўных у многіх краінах прафсаюзы ўздзейнічалі менавіта ўскосна, гэта значыць шляхам удзелу ў стварэнні прымальных умоў працы і, відавочна, праз асабістыя перамавы наконт памераў заробку і іншыя працоўныя патрабаванні. Падчас канфліктаў і перамоў рабочыя пачынаюць усведамляць важную ролю прафсаюзаў у іх жыцці. Прыблізна тое ж можна сказаць і пра палітычныя партыі. Палітычныя партыі ўскосна ўплываюць практычна на ўсе бакі жыцця людзей у сучасных грамадствах; пры гэтым пераважная большасць людзей непасрэднага ўдзелу ў дзейнасці партый не бярэ і рэальна ўдзельнічае ў палітычным жыцці толькі падчас выбараў. У гэтым іх адрозненне ад прадвызначаных груп дробных грамадстваў, дзе сувязь паміж групой і штодзённым жыццём больш цесная.

Такім чынам, людзі як сацыяльныя істоты фарміруюць сваё грамадскае асяроддзе і ў сваю чаргу фарміруюцца ім.

Агульны працэс, праз які мы набываем пэўныя грамадскія ролі, вядомы як сацыялізацыя. Па меры таго, як мы ўсведамляем сябе ўдзельнікамі канкрэтнага грамадства, адбываецца працэс інкультурацыі, праз які мы вывучаем правілы паводзін і засвойваем каштоўнасці пэўнай культуры. Але ў розных грамадствах людзі асэнсоўваюць сябе і навакольны свет рознымі шляхамі. Асноўная культурная арыентацыя ўдзельнікаў грамадства называецца іх светапоглядам. Светапогляд грамады звязаны з яе адаптацыйнай стратэгіяй і навакольным асяроддзем. Аднолькавыя эканамічныя ўмовы ствараюць прыкладна аднолькавыя светапогляды, што сцвярджаецца ў тэорыі «культуры беднасці» Льюіса. У агульных рысах светапогляды можна падзяліць на прыродныя і урбаністычныя, ці, інакш кажучы, асабовыя і безасабовыя. У межах любой культурнай традыцыі вылучаюцца стрыжнёвыя каштоўнасці, якія адыгрываюць фундаментальную ролю ў жыцці чалавека.

Набытыя культурныя мадэлі выяўляюцца праз індывідуальнасць. Яны заснаваны на шэрагу стрыжнёвых

каштоўнасцей. І хаця кожная індывідуальнасць па-свойму унікальная, адносна канкрэтнага грамадства можна рабіць абагульненні.

Светапогляд і шкала каштоўнасцей асобы развіваюцца на працягу ўсяго жыццёвага цыкла праз сацыялізацыю. У розных грамадствах жыццёвы цыкл падзяляецца і вызначаецца па-рознаму. Незалежна ад гэтага сацыялізацыя ў дзяцінстве адыгрывае галоўную ролю ў фарміраванні індывідуальнасці. Пераходныя перыяды ў жыццёвым цыкле часта адзначаюцца абрадамі пераходу, якія дапамагаюць перайсці да новага этапу жыцця і могуць выкарыстоўвацца для таго, каб замацаваць культурныя каштоўнасці.

У розных грамадстваў істотную ролю ў сацыялізацыі адыгрывае адукацыя. У малых, даіндустрыяльных грамадствах адукацыя грунтавалася, галоўным чынам, не на спецыяльным навучанні, а выключна на назіранні і імітацыі. У буйнамаштабных грамадствах адукацыйны працэс адбываецца больш фармальна — з дапамогай спецыялізаваных устаноў. Заходняя мадэль адукацыі шырока распаўсюдзілася ў свеце пасля другой сусветнай вайны і мела значныя вынікі — як станоўчыя, так і адмоўныя — для многіх народаў.

Працэс сацыялізацыі працягваецца і ў сталым узросце. Чалавек вучыцца ўвесь час, замацоўваючы культурныя каштоўнасці, прыстасоўваючыся да чаргавання жыццёвых і навакольных змен.

Хаця ўсе гэтыя працэсы спрыяюць фарміраванню чалавека, які імкнецца ўзгадняць свой светапогляд, свае каштоўнасці і свае паводзіны з агульнапрынятымі крытэрыямі пэўнай групы, заўсёды існуюць некаторыя адхіленні ад нормаў. Вызначэнне ўдзельнікамі грамадства адхіленняў з'яўляецца, галоўным чынам, прадуктам калектыўнага вопыту шматлікіх пакаленняў і іх адаптацыйнай стратэгіі. Людзі, якія ў сваім асяроддзі ўспрымаюцца як незвычайныя, могуць лічыць, а могуць і не лічыць сябе такімі, але ў любым выпадку яны з'яўляюцца часткай і прадуктам свайго грамадства.